

Onderzoek naar het ervaren van emotionele en sociale eenzaamheid op lange termijn na vroeg ouderverlies en een ouderscheiding

Onderzoeker:

C.C.P. Akkermans, Bsc (3402967)

Utrecht, 27 juni 2012

Begeleider: Dhr. Dr. H. Schut

Voorwoord

Voor u ligt een Masterthesis welke het resultaat is van een onderzoek naar het ervaren van emotionele en sociale eenzaamheid na het verliezen van een ouder of het meemaken van een ouderscheiding in de kindertijd of adolescentie. Na ongeveer negen maanden hard werken hoop ik met deze Masterthesis de studie klinische- en gezondheidspsychologie af te ronden.

In eerste instantie is het de bedoeling geweest om het onderzoek, waar individuele studenten de Masterthesis op baseren, in totaal met twee studenten te maken, aangezien het onderwerp heftig en complex is. Ik ben hier meerdere keren op geattendeerd door mijn begeleider Dhr. H. Schut. Ik heb naar een partner gezocht, maar er bleek geen andere student interesse te hebben in dit onderwerp. Toch ben ik nooit van plan geweest om dit onderwerp op te geven en heb Dhr. H. Schut er van kunnen overtuigen dat ik het alleen aan zou kunnen.

Ik heb geworsteld, ik heb gestreden, ik heb geknokt, ik heb me ingezet, ik heb gehuild, ik heb gelachen, maar bovenal heb ik plezier beleefd aan het schrijven van deze thesis en ben ik trots om mijn Masterthesis te kunnen tonen. Dit alles heb ik niet alleen gedaan, er was een leger aan mensen nodig om mij hierdoor heen te slepen. Ik wil daarom bedanken Niels, mijn wederhelft en rots in de branding, die veel met mij te stellen heeft gehad, voor zijn geduld en peptalks. Verder wil ik iedereen bedanken die de afgelopen maanden het geduld heeft gehad om te luisteren naar mijn onsystematische, ongeordende gedachten. Daarnaast wil ik Dhr. H. Schut bedanken voor het uitdagen van mijn gedachten, zijn adviezen, kennis en steun, kortom zijn begeleiding, die hij heeft gegeven gedurende deze maanden.

Tot slot wil ik iedereen hartelijk bedanken die op enige wijze een bijdrage heeft geleverd aan deze Masterthesis.

Corina Akkermans

Abstract

Objectives *The current research examines the experience of long-term emotional and social loneliness in adults who experienced parent loss or a divorce compared with adults who come from an intact family. Both loss experiences are associated with a lower level of education, less social support, interpersonal difficulties and a potentially negative impact on social relations.*

Methods *The current research is a quasi experimental survey research, where a 3 (parent loss, separation family, intact family) x 2 (sex parent) x 2 (gender contributor) design is used. A total of 81 participants participated in the investigation and there are 61 selected for the analysis. There are three questionnaires used, a general questionnaire, De Jong Gierveld loneliness scale, and the Dutch translation of the Depression Adjective checklist.*

Results *There are within the current research regarding emotional loneliness significant differences found, where women reported generally more emotional loneliness than men did. Also prove to be present, where conditional gender differences it is important to look at the condition and gender with regard to the experience of emotional and social loneliness.*

Discussion *In a follow-up study, is it important to carry out a longitudinal study. Unlike cross-sectional research using several variables at one time be measured, it is possible with a longitudinal comparison research to draw conclusions.*

“Science seldom proceeds in the straightforward logical manner imagined by outsiders. Instead, its steps forward (and sometimes backward) are often very human events in which personalities and cultural traditions play major roles.”

(James Watson)

Kinderen worden in het dagelijkse leven geconfronteerd met gebeurtenissen als ouderverlies en scheidingen op jonge leeftijd (Spruijt & Valk, 2004). Deze kunnen tot tientallen jaren later nog van invloed zijn op het psychische welzijn (Zuthem, 2003).

In beide gebeurtenissen staat het verlies centraal. De veilige omgeving van het kind verandert en de vraag is welke lange termijn effecten er ontstaan door het meemaken van deze gebeurtenissen.

In het huidige onderzoek wordt gekeken naar het op lange termijn ervaren van emotionele en sociale eenzaamheid bij volwassenen die vroeg ouderverlies of een scheiding meemaakten vergeleken met volwassenen die uit een intact gezin komen. Daarnaast wordt gekeken naar de sekseverschillen op het gebied van het ervaren van emotionele en sociale eenzaamheid in de drie bovenstaande groepen en naar de verschillen met betrekking tot de impact van het verlies van een moeder versus het verlies van een vader. Alvorens in te gaan op de verwachtingen worden eerst relevante theoretische noties gegeven.

De psychische lange termijn effecten van vroeg ouderverlies

In 2008 overleden 3.832 ouders van minderjarige kinderen (CBS, 2009). In de afgelopen tien jaar is het aantal ouders van minderjarige kinderen dat overlijdt redelijk constant. De dood van een ouder is één van de meest ingrijpende gebeurtenissen die een kind mee kan maken (Cerel, Fristad, Verducci, Weller & Weller, 2006). Dit verlies zorgt ervoor dat de omgeving van het kind nooit meer hetzelfde zal zijn en kan het begin zijn van een reeks negatieve gebeurtenissen die het kind ervaart en waarmee het in de volwassenheid geconfronteerd wordt (Maier & Lachman, 2000). Algemene uitingen van rouw zijn initiële schok, verwarring en ongeloof, somberheid, verlangen naar de overleden persoon, concentratieproblemen, slaap- en eetproblemen, en woede (Dowdny, 2008). Ouderverlies wordt geassocieerd met inter-persoonlijke moeilijkheden, waardoor de steun van familie en vrienden het kind later zou moeten krijgen, wordt verminderd (Maier & Lachman, 2000). Downey (2000)

onderzocht in haar review van acht studies de directe gevolgen van vroeg ouderverlies. Hierbij werden alleen methodologische bevredigende studies gebruikt. Er is gebleken dat de meeste kinderen die op een jonge leeftijd (2-17) een ouder hadden verloren, verdriet, somberheid en wanhoop laten zien. Verder concludeert Downey dat er niet één specifieke stoornis naar voren komt, maar eerder een variatie aan psychische symptomen. Verschillende studies laten zien dat er bewijzen zijn voor een relatie tussen het ontwikkelen van een bepaalde mate van depressie en het meemaken van vroeg ouderverlies (Agid et al., 1999; Mack, 2001; Cerel et al., 2006), terwijl er ook onderzoeken zijn die deze relatie niet of nauwelijks kunnen vinden en ook geen pathogenese van verschillende andere stoornissen kunnen aantonen (Agid et al., 1999; Crook & Elliot, 1980).

Verklaringen voor de gevonden verschillen binnen de studies kunnen liggen in de methodologische beperkingen. Zo is in de bovenstaande studies geen rekening gehouden met de eventuele aanwezigheid van gecompliceerde rouw, die jaren na het overlijden nog een rol kan spelen. Verder is in de bovenstaande studies gekeken naar de categorische definitie van een depressieve stoornis en niet naar depressie op dimensionaal niveau. Ook de studies die een hoge incidentie laten zien van vroeg ouderverlies onder depressieve patiënten, hebben geen rekening gehouden met variabelen als leeftijd en sociale status, bijvoorbeeld in de studie van Agid et al (1999). Deze methodologische tekortkomingen kunnen een verklaring zijn voor het wel of niet constateren van het verband tussen depressie en het meemaken van vroeg ouderverlies.

Daarnaast kunnen er ook verklaringen liggen in het feit dat er mediërende en moderator variabelen een rol spelen in de psychische lange termijn effecten van vroeg ouderverlies. Zo blijken de leeftijd waarop het overlijden van de ouder plaatsvindt, de expressie van rouw, stressvolle gebeurtenissen na het overlijden, de mentale gezondheid van de overgebleven ouder en de relatie met de overgebleven ouder, belangrijke mediërende en moderator variabelen. Belangrijke risicofactoren als verwaarloosd ouderschap en slechte coping van de overgebleven ouder zijn de meest consistente bevindingen in de literatuur. (Downey, 2000; Leucken, 2008).

Psychische lange termijn effecten van een ouderscheiding voor een kind

In 2009 waren er in Nederland 16.490 officiële huwelijksontbindingen (echtscheidingen) bij gezinnen met minderjarige kinderen (CBS, 2009).

Vaak blijven de kinderen bij één van beide ouders wonen. In 85% van de gevallen is dit bij de moeder en in 10% van de gevallen bij de vader (Idema & Spruijt, 1998). In 25% van de scheidingen blijken de kinderen vrijwel geen contact meer te onderhouden met de uitwonende ouder (Idema & Spruijt, 1998; Valk & Spruijt, 2004).

De gezinssysteemtheorie beschouwt het gezin als een sociaal systeem waarin meerdere subsystemen dienst doen, zoals het ouderschapssysteem, het ouder-kind systeem en het kindsysteem. Volgens deze theorie hangt de kwaliteit van de ouderlijke relatie positief samen met de kwaliteit van de ouder-kind relatie. Hiermee beïnvloedt de kwaliteit van de ouderlijke relatie het gedrag van de ouders en daarmee heeft het invloed op het kindsysteem, wat nadelige gevolgen voor het kind met zich meebrengt (Van der Valk, Spruijt, De Goede, Meeuws, & Maas, 2005).

Uit een meta-analyse van Amato en Keith (1991) komt naar voren dat kinderen na een ouderlijke scheiding een verhoogd risico hebben op het ontwikkelen van problemen dan kinderen uit intacte gezinnen. In 2001 heeft Amato de studie herhaald voor onderzoeken in de jaren negentig en heeft daarbij 67 gepubliceerde artikelen gebruikt. De belangrijkste resultaten uit de meta-analyse van Amato (2001) zijn: kinderen na een scheiding presteren gemiddeld slechter op school, ervaren meer schoolgerelateerde gedragsproblemen, zoals concentratieproblemen, wangedrag op school en spijbelen en vertonen meer externaliserend gedrag als agressief, antisociaal en delinquent gedrag in vergelijking met kinderen uit intacte gezinnen.

Belangrijke resultaten vond Amato (2001) ook op het gebied van psychologisch en sociaal welbevinden. Kinderen uit gescheiden gezinnen ervaren meer negatieve gevolgen, zoals gemiddeld lager welbevinden en zelfbeeld, meer last van stress, depressiviteit, angst en suïcidale gedachten in tegenstelling tot kinderen uit intacte gezinnen. Sociale relaties zijn bij kinderen die een scheiding hebben meegemaakt moeizamer en hebben moeite om deze in stand te houden.

Wallerstein, Lewis en Blakeslee (2000) hebben herhaaldelijk vastgesteld dat het scheidingseffect nog lang tot in de volwassenheid voortduurt.

Huurre, Junkkari en Aro (2006) ontdekten dat vrouwen uit scheidingsgezinnen op lange termijn meer psychische problemen rapporteerden, zoals depressie en angst gerelateerde stoornissen.

Ook bij een verlieservaring in de vorm van een scheiding spelen gemedieerde en modererende variabelen een rol. Furtenberg en Cherlin (1991) benadrukken in een overzichtsstudie dat er twee belangrijke factoren zijn die de negatieve effecten voor kinderen na een scheiding kunnen verzachten: een goed functionerende thuiswonende ouder en zo weinig mogelijk confrontatie met de ouderlijke conflicten. Amato en Gilbreth (1999) voegen hier sociale steun aan toe. Er zijn verschillende factoren die negatieve effecten hebben voor kinderen na een scheiding, zoals voortdurende ouderlijke conflicten, een niet goed functionerende verzorgende ouder en financiële achteruitgang (Hetherington, Bridges & Insabella, 1998).

Vroeg ouderverlies en ouderscheidingen

Vroeg ouderverlies en het meemaken van een ouderscheiding zijn beide vormen van verlieservaringen en kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van eventuele negatieve uitkomsten. Een onderzoek van Maier en Lachman (2000) heeft gekeken naar de consequenties van vroeg ouderverlies en scheidingen voor de gezondheid en welbevinden op latere leeftijd. Hieruit is gebleken dat kinderen die een scheiding meemaakten een lagere mate van welbevinden rapporteerden, minder positieve relaties en zelfacceptatie bezaten, en een groter risico op gezondheidsproblemen geven op latere leeftijd, terwijl dit voor vroeg ouderverlies, door overlijden, niet gevonden is. Wel worden beide verlieservaringen geassocieerd met een lager opleidingsniveau, minder sociale steun, interpersoonlijke moeilijkheden en een potentieel negatieve impact op sociale relaties (Maier & Lachman, 2000).

Doordat er verschillende uitingen naar voren komen in de consequenties van vroeg ouderverlies en ouderscheidingen wordt er in dit onderzoek gekeken naar de mate van emotionele en sociale eenzaamheid na deze verlieservaringen. Wat bovendien interessant is om naar te kijken, zijn wellicht de verschillen tussen de verlieservaringen in het ervaren van emotionele en sociale eenzaamheid.

Emotionele eenzaamheid en sociale eenzaamheid

Weis (1975) definieert emotionele en sociale eenzaamheid binnen zijn '*relational theory of loneliness*'. Hierin vullen emotionele en sociale eenzaamheid elkaar niet aan. Emotionele eenzaamheid wordt ervaren wanneer er een gebrek is aan emotionele hechting. Deze vorm van eenzaamheid is afgeleid van de hechtingstheorie van Bowlby (1969) en kenmerkt zich door diepe gevoelens van alleen zijn of men zich al dan niet in gezelschap bevindt. Sociale eenzaamheid wordt geassocieerd met de afwezigheid van een sociaal netwerk. Kenmerken van sociale eenzaamheid zijn verveling en het ervaren van marginale gevoelens.

De hechtingstheorie gaat er vanuit dat ouders of primaire verzorgers de belangrijkste hechtingsfiguren zijn in de kindertijd (Bowlby, 1969). Zo stelt Bowlby (1969) dat een hechtingsfiguur, in tegenstelling tot andere mensen in de sociale omgeving, een algemeen gevoel van veiligheid kan bewerkstelligen. Zo suggereert Bowlby (1977) dat de dood van een ouder het kind schaadt in het vermogen om een eigen beeld te vormen over het zelf, waarin het zichzelf kan helpen, maar ook hulp van anderen verdient. Kortom, wanneer er geen primair hechtingsfiguur aanwezig is, zou het kunnen dat er een bepaalde mate van emotionele eenzaamheid ontstaat (Bowlby, 1977). Het verlies van een ouder kan worden gecompenseerd door de overlevende ouder als deze ook een hechtingspersoon is (Stroebe, Hansson, Stroebe & Schut, 2004). Wanneer dit een primair hechtingspersoon is kan deze de relatie met de zoon/dochter beter opvangen dan wanneer de hechtingspersoon overlijdt. Ook de ontwikkeling van het kind binnen sociale relaties wordt beïnvloed door het nog in ontwikkeling zijnde zelfbeeld, zodat het niet volledig kan functioneren in sociale netwerken. Alle genoemde factoren kunnen invloed hebben op het ervaren van sociale en emotionele eenzaamheid. Het meemaken van een ouderverlies of ouderscheiding zijn ingrijpende gebeurtenissen en kunnen de omgeving van het kind veranderen. Het ervaren van gevoelens van eenzaamheid kunnen hier het gevolg van zijn (de Jong Gierveld, 1998).

Hypotheses emotionele eenzaamheid en sociale eenzaamheid

- Verwacht wordt dat de verliescondities een hogere mate van sociale eenzaamheid rapporteren dan de intact conditie;
- Verwacht wordt dat de verliescondities een hogere mate van emotionele eenzaamheid rapporteren dan de intact conditie;

- Verwacht wordt dat de ouderverlies conditie een hogere mate van emotionele eenzaamheid rapporteren dan de ouderscheiding conditie

Sekseverschillen

Er zijn verschillende achtergrondkarakteristieken van het kind, ouder en familie die een rol spelen in het rouwproces. Het meeste onderzoek is gedaan naar de sekse van de overleden ouder en de sekse van het kind (Raveis, Siegel & Karus, 1999).

Met betrekking tot de sekse van het kind toont onderzoek van Dowdney (2000) aan dat jongens die een ouder hadden verloren op korte termijn meer psychische moeilijkheden en agressief gedrag vertoonden dan meisjes, welke meer internaliserende symptomen vertoonden. Meisjes die een ouder hadden verloren rapporteerden langer en intensiever verdriet en identificeerden zich meer met de overleden ouder dan jongens (Meshot & Leitner, 1993). Hierbij lag de leeftijd van de participanten tussen de 18 en 27 jaar. Echter, er was bij deze studie een methodologisch gebrek, zoals een beperkt aantal participanten (10 mannen en 10 vrouwen), het ontbreken van een controlegroep en alleen het verschil in rouwreactie tussen mannen en vrouwen is beschreven. Uit onderzoek van Boelen en Spuij (2008) blijkt dat vrouwen die vroeg ouderverlies hebben meegemaakt negatieve opvattingen hebben over het leven en zichzelf, meer vatbaar zijn voor het ontstaan van depressie en angst.

Uit de literatuur met betrekking tot de sekse van de ouder (Lenhardt & McCourt, 2000; Umberson, 2003; Umberson & Chen, 1994) blijkt dat het verlies van een moeder meer impact heeft dan het verlies van een vader. Er bestaan gedeelde waarden als een grotere affectieve verbondenheid en meer stabiliteit met de moeders. Adolescenten die het verlies van een moeder meemaken zijn meer vatbaar voor het ervaren van een gecompliceerde rouwreactie.

Clark, Pynoos en Goebel (1996) beschrijven in een onderzoek dat dochters een grotere kans hebben op het ervaren van negatieve uitkomsten na de dood van de moeder. Uit het onderzoek van Marks, Jun en Song (2007) blijkt dat de dood van de moeder tot meer negatieve effecten leidt voor dochters dan voor zonen, terwijl de dood van de vader tot meer negatieve effecten leidt voor zonen dan voor dochters. Het verlies van een vader gaat samen met een grotere toename in depressieve symptomen en een minder hoge zelfwaarde bij zonen dan bij dochters in 5 jaar na het overlijden. Voor een dochter is het verlies van een moeder sterker geassocieerd met een grotere kans op intensief alcoholgebruik, lager gerapporteerd

globaal geluk, een minder hoge zelfwaarde en een lager niveau van zelfcontrole dan bij zonen in 5 jaar na het overlijden.

Verklaringen voor dit interactie-effect kunnen wellicht gevonden worden in het verschil in rollen die mannen en vrouwen zich toe-eigenen (Gender-theory). Zo hechten moeders en dochters een groot belang aan relaties met anderen (Marks, Jun & Song, 2007). Moeders krijgen sneller de rol van verzorgende ouder. Dit is iets wat een dochter na de dood van de moeder overneemt (Edelman, 1994). Deze moeder-dochter band wordt gekenmerkt door nabijheid en verantwoordelijkheid (Marks, Jun & Song, 2007), terwijl vaders en zonen een meer complexe relatie laten zien. Dit wordt ondersteund vanuit de psycho-analytische theorie dat een kind van jongs af aan wordt gestimuleerd om zich te identificeren met de ouder van dezelfde sekse en zo afstand creëert met de ouder van het andere geslacht (Marks, Jun & Song, 2007). In dit onderzoek wordt er gekeken naar de impact van het verlies van een moeder versus het verlies van een vader, naar het verschil in rouw tussen mannen en vrouwen als naar het mogelijke interactie-effect tussen de sekse van het kind en de overleden ouder. Daarnaast wordt er nog gekeken naar de sekseverschillen die men ervaart in het meemaken van een ouderscheiding. In verschillende onderzoeken komt naar voren (Amato, 2001; Simons, Lin, Gordon, Conger & Lorenz, 1999; Hetherington, 1999) dat een ouderscheiding meer nadelige gevolgen heeft voor jongens. Dit is voornamelijk op twee domeinen, gedragsproblemen en sociale relaties. Ook is de ouderechtscheiding significant gerelateerd aan zowel externaliserende als internaliserende problemen bij jongens. Bij heftige conflicten tussen de ouders schijnen jongens meer negatieve effecten te vertonen dan meisjes. Dit is in contrast met een ander onderzoek (Van der Valk et al., 2005). Hieruit blijkt dat meisjes na een echtscheiding een toename van internaliserende problemen lieten zien. Ondanks de verschillen die gevonden zijn tussen jongens en meisjes is de algemene bevinding dat een ouderlijke scheiding samenhangt met een reeks nadelige gevolgen voor kinderen ongeacht geslacht (Amato, 2001).

Hypotheses

- Er wordt een hoofdeffect sekse ouder verwacht, waarbij impact overlijden moeder > impact overlijden vader. Daarnaast wordt er een interactie-effect verwacht waarbij de

dood van een vader tot meer negatieve effecten zal leiden voor zonen dan voor dochters, en vice versa.

- Er wordt een hoofdeffect sekse ouder verwacht, waarbij impact uitwonende moeder > dan impact uitwonende vader. Er wordt een interactie-effect verwacht dat wanneer de vader de uitwonende ouder is, het tot meer negatieve effecten zal leiden voor zonen dan voor dochters, en vice versa.

Methode

Onderzoeksdesign

Het huidige onderzoek is een quasi experimenteel surveyonderzoek, waarbij van een 3 (ouderverlies, scheidingsgezin, intact gezin) x 2 (sekse ouder) x 2 (sekse respondent) design gebruik gemaakt is. Daarnaast is er sprake van een eenmalige meting en deze bestaat deels uit een retrospectieve meting.

Benaderingsprocedure

De vragenlijsten zijn in NetQuestionnaires (NetQuestionnaires Nederland BV, 2010) gezet. Voor dit programma is gekozen aangezien de vragenlijsten uit een groot aantal items bestaan. Hierdoor is de vragenlijst sneller en effectiever af te nemen via internet. Daarnaast is het voordeel van online afname via NetQuestionnaires dat alle data direct beschikbaar zijn voor verwerking (Goodwin, 2007). Met behulp van NetQuestionnaires kunnen de participanten de vragenlijst op eigen wijze en in de eigen omgeving invullen. Het onderwerp kan gevoelig liggen en het invullen van de vragenlijst kan gepaard gaan met confrontatie met pijnlijke herinneringen. Participanten zijn van te voren op de hoogte gebracht van het doel van het onderzoek en de procedures, zodat er met behulp van die informatie een weloverwogen keuze gemaakt kan worden om al dan niet deel te nemen aan het onderzoek (informed consent). Daarnaast is benadrukt dat de gegevens anoniem verwerkt zouden worden en dat wanneer het de participant te veel zou worden de vragenlijst op elk moment gestopt mag worden.

Om het onderzoek onder de aandacht te brengen is de link van NetQuestionnaires op drie bedrijvensites geplaatst, namelijk AV Administratie en Belastingkantoor, Vliervoet tv en filmproducties en Sondesign. Deze sites zijn in toepassing niet of weinig te relateren aan het onderwerp wat betekent dat participanten geen vorm van bias bezitten. Daarnaast is de

link geplaatst op Marktplaats en zijn er in wachtruimtes van huisartsen, tandartsen en fysiotherapiepraktijken flyers neergelegd. De vragenlijst is op 8 december 2011 online gezet en is op 12 januari offline gehaald.

Participanten die werden opgenomen in het onderzoek kunnen ingedeeld worden in drie verschillende condities: de participant heeft één van de beide verlieservaringen meegemaakt tussen het 5de en 20ste levensjaar, het verlies van een ouder of het meemaken van een ouderscheiding moet minimaal twee jaar geleden zijn om te voorkomen dat er geen directe rouwreacties worden gemeten. Voor de controle conditie is het van belang dat deze uit een gezin komt wat intact is.

De exclusiecriteria zijn: als de overlevende ouder in of voor de adolescentie overleden is, waardoor er sprake is van dubbel ouderverlies. Ten tweede met betrekking tot ouderscheidingen, wanneer één of beide ouders overlijden na de scheiding en nog voor het 20ste levensjaar van de participant. Tot slot werden participanten binnen de controle conditie uitgesloten van analyses, wanneer er na het 20ste levensjaar een ouderscheiding of overlijden van één of beide ouders heeft plaatsgevonden.

Participanten

In totaal hebben 233 mensen de website bezocht, waarvan 81 mensen de vragenlijst volledig hebben ingevuld. Na het controleren van de exclusiecriteria zijn er in totaal nog 61 participanten over die hebben voldaan aan de gestelde criteria. Dit waren 15 (24.6%) mannen en 46 (75.4%) vrouwen. De leeftijd van de participanten lag tussen de 18 en 60 jaar met een gemiddelde van 31.3 (SD=12.1). De ouderverlies conditie bestond uit 30 (49.2%) participanten die allemaal één ouder verloren hadden. In 15 gevallen was dit de moeder en in 15 gevallen was de vader de overleden ouder. De leeftijd van de participanten ten tijde van het verlies lag tussen de 5 en 21 jaar met een gemiddelde van 13.1 jaar (SD=.5). De ouderscheiding conditie bestond uit 11 (18.0%) participanten met een gemiddelde van 26.4 jaar (SD=9.4). De controle conditie bestond uit 20 (32.8%) participanten met een gemiddelde van 33.4 jaar (SD=13.8). In onderstaande Tabel 1 zijn de demografische gegevens van de ouderverlies conditie, ouderscheiding conditie en controle conditie te vinden. In Tabel 2 zijn de verlieskarakteristieken weergegeven van de ouderverlies conditie en de ouderscheiding conditie.

Tabel 1: demografische gegevens van de verlies conditie, ouderscheiding conditie en de controle conditie

	Verliesgroep (N=30)	Scheidingsgroep (N=11)	Controlegroep (N=20)
Leeftijd, gemiddelde (SD)	31.3 (SD=12.1)	26.4 (SD=9.4)	33.4 (SD=13.8)
Sekse N (%)			
<i>Man</i>	7 (23.3%)	3 (27%)	5 (25%)
<i>Vrouw</i>	23 (76.7%)	8 (73%)	15 (75%)
Burgerlijke staat N (%)			
<i>Alleenstaand</i>	14 (46.7%)	8 (72.7%)	8 (40%)
<i>Samenwonend</i>	14 (46.7%)	2 (18.2%)	10 (50%)
<i>Verweduwd</i>	1 (3.3%)	1 (9.1%)	1 (5%)
<i>Gescheiden</i>	1 (3.3%)	/	1 (5%)
Opleiding N (%)			
<i>Geen opleiding</i>	/	1 (9.1%)	/
<i>Middelbare school</i>	9 (30%)	4 (34.4)	4 (20%)
<i>MBO</i>	4 (13.3%)	1 (9.1%)	4 (20%)
<i>HBO</i>	7 (23.3%)	3 (27.3%)	9 (45%)
<i>WO</i>	10 (33.3%)	2 (18.3%)	3 (15%)

Tabel 2: verlieskarakteristieken voor de ouderverlies conditie en ouderscheiding conditie

	Verliesgroep	Scheidingsgroep
Leeftijd ten tijde van het verlies/scheiding (jaren)		
<i>Gemiddelde (SD)</i>	13.1 (SD=.5)	15.2 (SD=4)
<i>Range</i>	5-21	8-20
Tijd sinds overlijden/scheiding (jaren)		
<i>Gemiddelde (SD)</i>	18.6 (SD=5.9)	11.2 (SD=4.6)
<i>Range</i>	2-37	3-36
Sekse overleden ouder/uitwonende ouder (N)		
<i>Moeder</i>	15	1
<i>Vader</i>	15	10

Met hulp van een anova score is gebleken dat opleiding, burgerlijke staat en leeftijd niet significant verschillen per groep. Ook de verlieskarakteristieken, geanalyseerd met anova, blijken niet significant te verschillen per groep.

Meetinstrumenten

De belangstelling gaat in het voorliggende onderzoek uit naar de lange termijn psychische gevolgen van het verlies van een ouder vergeleken met het meemaken van een ouderscheiding en intacte gezinnen. Daarin richt dit onderzoek zich op de emotionele en sociale eenzaamheid die een gevolg kunnen zijn van het meemaken van één van beide verlieservaringen.

Algemene gegevens

Om meer informatie te kunnen krijgen van de achtergrondgegevens zijn een aantal korte vragen met betrekking tot de demografische gegevens, zoals geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, nationaliteit, opleiding, gezinssamenstelling en –situatie, afgenomen. Daarnaast zijn er vragen met betrekking tot de toedracht van de scheiding en de toedracht van het

overlijden. Deze vragen hadden betrekking op de leeftijd van de participant waarop de scheiding plaatsvond en de context waarin deze heeft plaats gevonden. Daarnaast werd er gevraagd naar de leeftijd van de participant op het moment van het overlijden, de leeftijd van de overledene en de mate waarin de dood onverwacht was. Daarnaast is ingegaan bij beide verlieservaringen op de band van de participant met beide ouders voor het overlijden of scheiding en de eventuele nieuwe relatie van de ouder. Ook is gekeken naar de belangrijke recente gebeurtenissen die de participant eventueel heeft meegemaakt.

Emotionele en sociale eenzaamheid

Er is hier gebruik gemaakt van de vragenlijst De Jong Gierveld eenzaamheidsschaal (Jong Gierveld, 1989; Jong Gierveld & Kamphuis, 1985) over emotionele eenzaamheid en sociale eenzaamheid. Deze vragenlijst wordt veel gebruikt in Nederland en is geschikt voor het meten van eenzaamheid bij mensen van 18 jaar en ouder. De betrouwbaarheid van deze schaal varieert tussen Cronbach's α respectievelijk 0.80 en 0.90 (Jong Gierveld, 1989; Jong Gierveld & Kamphuis, 1985; de Jong Gierveld, Van Tilburg & Dykstra 2006). Een onderzoek van De Jong Gierveld en Van Tilburg (1987) laat zien dat de betrouwbaarheid en constructvaliditeit van de vragenlijst voldoende zijn in 5 verschillende onderzoeksprojecten, namelijk face-to-face interviews en introspectieve vragenlijsten. In het huidige onderzoek is voor Emotionele Eenzaamheid een Cronbach's α gemeten van respectievelijk .88 en kan beoordeeld worden als goed. Een voorbeeld van EE items in deze vragenlijst is *'Ik ervaar een leegte om me heen'*. Ook Sociale Eenzaamheid is als goed te beoordelen met een Cronbach's α van .87. Een items gerelateerd aan SE is *'Ik heb een leuke vriendenkring'*.

VROPSOM

Het inventariseren van de psychische gesteldheid van de participanten wordt gedaan met behulp van de VROPSOM-M (Rooijen, 1986). Deze vragenlijst is een Nederlandse vertaling van de Depression Adjective Checklist van Zuckerman en Lubin (1965; Lubin, 1967). Dit instrument wordt gebruikt voor het bepalen van een depressief affect in de vorm van een gemoedstoestand. Het instrument onderzoekt de mate waarin een persoon nare, onprettige stemmingen of gevoelens ervaart en de prettige emoties mist. Het instrument richt zich uitsluitend op de bovenstaande thema's en niet op de factoren die behoren tot het klinische depressiesyndroom. De vragenlijst bestaat uit 34 woorden die stemmingen of gevoelens

weergegeven. De vragenlijst bestaat uit twee schalen, namelijk de dysforieschaal die uit 22 woorden bestaat die onplezierige gevoelens uitdrukken en de euforieschaal die bestaat uit 12 woorden die plezierige gevoelens uitdrukken. Participanten kruisen de woorden aan die beschrijven hoe ze zich in het algemeen voelen. De COTAN-beoordeling (1981) beoordeelt de lijst voor betrouwbaarheid goed, de begripsvaliditeit en criteriumvaliditeit als voldoende. In het huidige onderzoek is de betrouwbaarheid van de VROPSOM gemeten en is met een Cronbach's α van .62 met voldoende te beoordelen. Items als *blij*, *mislukt* en *opgewekt* komen voor in deze vragenlijst.

Resultaten

Beschrijvende statistieken

Algemene scores op De Jong Gierveld eenzaamheidsschaal en de VROPSOM-M.

Alvorens over te gaan tot het bespreken van de resultaten met betrekking tot de hypothesen, zijn er eerst beschrijvende statistieken genoteerd. Eerst werd gekeken naar de gemiddelde scores op de afhankelijke variabelen EE, SE en VROPSOM van de gehele groep. De gemiddelde score op SE is 11.6 (SD=3.9), op EE is de gemiddelde score voor de gehele groep 21.9 (SD=5.1) en voor de VROPSOM is 9.7 (SD= 4.9) de gemiddelde score. Rooijen en Arrindell (1985) onderzochten 408 poliklinische psychiatrische patiënten en gebruikte hiervoor de VROPSOM. De gemiddelde score van deze onderzoeksgroep op de VROPSOM was 17.5 (SD= 7). Wanneer naar de gemiddelde score van de VROPSOM (M=9.7; SD= 4.9) in het huidige onderzoek wordt gekeken, kan er gesteld worden dat de sombere gemoedstoestand van de participanten in onderhavig onderzoek minder hoog is . Wanneer naar de Eenzaamheidsschaal (SE en EE) wordt gekeken laten andere onderzoeken (Fokkema & Jong Gierveld, 2003) een gemiddelde totaalscore zien van 8.5 (SD= 3.6). Wanneer deze eenzaamheidsschaal opgesplitst wordt in SE en EE, laat deze voor EE een gemiddelde van 4.0 (SD= 2.2) zien en voor SE een gemiddelde score van 5.1 (SD=1.8). Volgens Jong Gierveld en Kamphuis (1985) is een score van 3 of hoger indicatief voor de aanwezigheid van eenzaamheid. Wanneer dan naar het huidige onderzoek wordt gekeken, blijkt dat dit erg hoge scores betreffen conform de aanwezigheid van eenzaamheid volgens Jong Gierveld en Kamphuis, (1985).

Algemene sekseverschillen

Met betrekking tot een algemeen sekseverschil gemeten over de gehele groep participanten blijkt dat er op EE een significant effect bestaat $t(59) = 2.36, p = 0.022$, met een hoger gemiddelde voor vrouwen ($M = 22.8; SD = 4.4$) dan voor mannen ($M = 19.4; SD = 6.3$). Dit wil zeggen dat vrouwen over het algemeen meer emotionele eenzaamheid rapporteren dan mannen. Met betrekking tot de SE van vrouwen ($M = 11.0; SD = 3.7$) en mannen ($M = 13.2; SD = 4.6$) en de VROPSOM van vrouwen ($M = 9.2; SD = 4.9$) en mannen ($M = 11.3; SD = 4.9$), zijn geen significante sekseverschillen voor de gehele groep gevonden.

Hypothese I

Aangaande de eerste hypothese werd verwacht dat de groepen ouderscheiding en/of ouderverlies een significant hogere score zouden hebben op sociale eenzaamheid (SE) dan de controle groep. Uit de anova blijkt evenwel dat er geen significant verschil is tussen deze groepen ($F(1,58) = .91, p > .05$). Daarnaast werd verwacht dat de groepen ouderscheiding en/of ouderverlies een significant hogere score zouden hebben op emotionele eenzaamheid (EE) en het ervaren van gevoelens van somberheid (VROPSOM) dan de controle groep. Dit blijkt wederom niet significant voor EE ($F(1,58) = 1.08, p > .05$) en VROPSOM ($F(1,58) = 1.94, p > .05$). Wanneer ouderscheiding en de ouderverlies groep samen genomen worden in vergelijking met de controle groep, blijken er geen significante verschillen te bestaan op de uitkomstmaten EE, SE en VROPSOM. Deze bevindingen komen niet overeen met de gestelde hypothesen.

Tabel 3: gemiddelden en standaarddeviaties van de groepen ouderverlies, ouderscheiding en controlegroep op SE, EE en VROPSOM

	Ouderverlies N= 30	Ouderscheiding N= 11	Controle groep N=20
SE	12.2 (SD= 3.6)	11.45 (SD= 6.0)	10.7 (SD= 3.1)
EE	21.1 (SD= 5.0)	22.3 (SD= 7.0)	23.2 (SD= 3.8)
VROPSOM	10.9 (SD= 5.0)	9.1 (SD= 5.3)	8.3 (SD= 4.4)

Hypothese II Ouderverlies groep

De tweede hypothese is in twee delen in te delen. Allereerst wordt er gekeken naar de ouderverlies groep. Hier wordt een hoofdeffect verwacht, waarin het verlies van een moeder mogelijk meer impact heeft dan het verlies van een vader. Deze verwachting blijkt niet door de analyses ondersteund.

Wanneer er gekeken wordt naar de vergelijking van de gemiddelde scores van de groep die een moeder en de groep die een vader verloren heeft, laat dat zien dat er geen hoofdeffect aanwezig is. Dit is voor alle uitkomstmaten het geval, VROPSOM ($F(1,30) = .25, p > .05$), EE ($F(1,30) = 1.13, p > .05$) en SE ($F(1,30) = .65, p > .05$). Ondersteuning voor de hypothese ontbreekt.

Daarnaast wordt verwacht dat het verliezen van een vader voor een zoon erger is dan het verliezen van de moeder en het verliezen van een moeder voor een dochter erger is dan het verliezen van een vader. Om dit te kunnen expliciteren is er gekeken naar een mogelijk interactie effect tussen sekse van het kind (participant) en sekse overleden ouder. Hier zijn geen interactie effecten gevonden op de uitkomstmaten EE ($F(1,30) = .04, p > .05$), SE ($F(1,30) = .11, p > .05$) en VROPSOM ($F(1,30) = .04, p > .05$). Dit betekent dat het voor deze uitkomstmaten niet van belang is of de sekse van het kind en sekse van de overleden ouder al dan niet overeenkomen. In Tabel 4 staan de gemiddelden en de standaarddeviatie van de ouderverlies conditie uiteengezet tegenover sekse overleden ouder op SE, EE en VROPSOM.

Wanneer er gekeken wordt naar de bijkomende variabele sekse respondent is het interessant om te kijken of er sekseverschillen bestaan binnen deze verliesconditie met betrekking tot de uitkomstmaten EE, SE en VROPSOM. Aangaande deze sekseverschillen van de respondent in de ouderverlies conditie zijn er geen significante verschillen gevonden op de uitkomstmaten EE, SE en VROPSOM (Tabel 5).

Tabel 4: aantal, gemiddelden en standaarddeviatie van de ouderverlies groep op sekse overleden ouder op SE, EE en VROPSOM

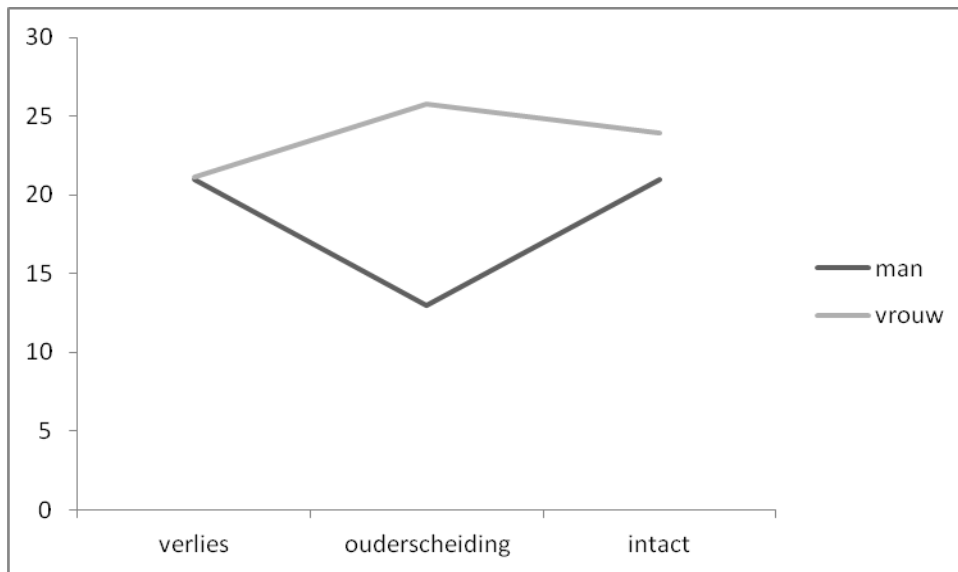
Sekse		SE		EE		VROPSOM	
Overleden							
Ouder		Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
Moeder	N	2	13	2	13	2	13
		11.5 (SD=2.1)	11.5 (SD=3.6)	22.5 (SD=9.2)	22.3 (SD=4.0)	10.5 (SD=5.0)	10.23 (SD=5.8)
Vader	N	5	10	5	10	5	10
		12.4 (SD=4.9)	13.2 (SD=3.5)	20.4 (SD=7.2)	19.5 (SD=4.5)	11.2 (SD=5.6)	11.8 (SD=4.1)

Hypothese ouderscheiding

Gezien het geringe aantal participanten in de ouderscheiding conditie is er van afgezien deze hypothese te analyseren.

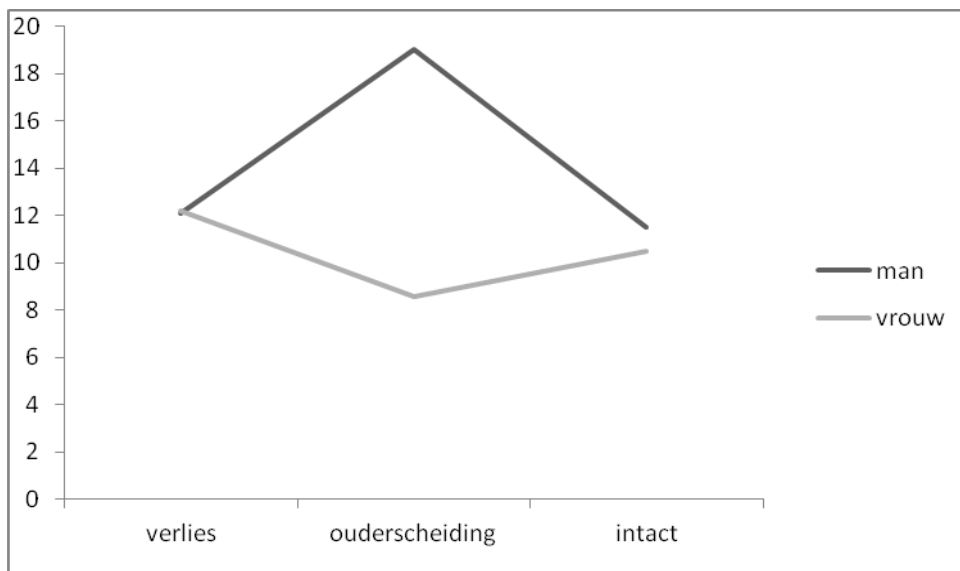
Conditionele sekseverschillen

Wanneer er gekeken wordt naar conditie (Verlies, Scheiding en Controle) en sekse participant blijkt er een significant interactie-effect te bestaan tussen de conditie en sekse participant op EE ($F(1,51) = 5.09, p < .05$) en SE ($F(1,51) = 8.26, p < .05$). Dit wil zeggen dat het ervaren van EE en SE wel terug te voeren is op de aard van de conditie en sekse. Dit wil zeggen dat het sekseverschil binnen conditie niet centraal staat, maar dat er sekseverschillen zijn bij mannen en vrouwen binnen condities. In figuur 1 is te zien dat vrouwen meer EE laten zien wanneer een ouderscheiding meegemaakt is, terwijl bij de conditie ouderverlies dit minder van toepassing is. Wanneer gekeken wordt naar de mannen in de verschillende condities valt het op dat de mannen juist minder EE rapporteren in ouderscheiding conditie. Kortom, het sekseverschil verschilt per conditie.

Figuur 1: sekseverschil binnen condities voor uitkomstwaarde EE

Wanneer gekeken wordt naar de uitkomstwaarde SE is het tegenovergestelde waarneembaar (Figuur 2). Opvallend is dat de mannen hier binnen de ouderscheiding conditie een hoge mate van sociale eenzaamheid rapporteren. Vrouwen rapporteren hier de hoogste mate van SE in de ouderverlies conditie. Wanneer de grafieken over elkaar geplakt worden is het interactie effect duidelijk zichtbaar.

Figuur 2: sekseverschil binnen condities voor uitkomstwaarde SE

Dit effect bestaat niet bij de VROPSOM ($F(1,53) = .09, p > .05$).

In onderstaande tabel 5 zijn de gemiddelden en standaarddeviatie weergegeven uitgesplitst per groep in sekse.

Tabel 5: gemiddelden en standaarddeviatie van de groepen ouderverlies, ouderscheiding en controlegroep op sekse gesplitst uitgezet tegenover EE, SE en VROPSOM

	Ouderverlies		Ouderscheiding		Controle groep	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw
EE	21.0 (SD=7.1)	21.1 (SD=4.4)	13.0 (SD=5.3)	25.8 (SD=3.4)	21.0 (SD=3.3)	23.9 (SD=3.8)
SE	12.1 (SD=4.1)	12.2 (SD=3.6)	19.0 (SD=3.5)	8.6 (SD=3.9)	11.2 (SD=3.1)	10.5 (SD=3.1)
VROPSOM	11.0 (SD=5.0)	10.9 (SD=5.1)	12.7 (SD=8.4)	7.8 (SD=3.5)	11.0 (SD=3.2)	7.3 (SD=4.4)

Inter-persoonlijke factoren

In eerste instantie is het de bedoeling geweest om twee inter-persoonlijke factoren te analyseren. Echter, door restriction of range en het feit dat dit onderzoek een retrospectief karakter had, is besloten om deze analyses niet mee te nemen. Het uitvoeren heeft geen toegevoegde waarde in dit onderzoek.

Discussie

Het huidige onderzoek heeft zich gericht op de lange termijn gevolgen van vroeg ouderverlies en het meemaken van een ouderscheiding. Het onderzoek heeft zich voornamelijk geconcentreerd op het ervaren van emotionele en sociale eenzaamheid na vroeg ouderverlies of het meemaken van een ouderscheiding. Allereerst is in dit onderzoek gekeken naar de lange termijn effecten van de verliesgroepen, voornamelijk op het gebied van emotionele en sociale eenzaamheid (EE en SE), en somberheid (VROPSOM). Daarnaast zijn de sekseverschillen nader bestudeerd.

Algemene sekseverschillen

Wanneer er gekeken wordt naar het huidige onderzoek ongeacht conditie blijkt dat vrouwen significant gemiddeld hoger scoren op emotionele eenzaamheid dan mannen. In het onderzoek van De Jong Gierveld (1998) komt naar voren dat vrouwen meer emotionele eenzaamheid ervaren dan mannen. Er zijn verschillende situaties die deze vorm van eenzaamheid kunnen verklaren. Alleen wonende vrouwen, een hogere leeftijd en een grotere kans op depressie zijn factoren die een bijdrage kunnen leveren aan het ervaren van emotionele eenzaamheid (De Jong Gierveld, 1998; Routasala & Pitkala, 2003). Ook persoonlijkheid levert een bijdrage aan het ervaren van emotionele eenzaamheid bij vrouwen. Mensen met een negatief zelfbeeld voelen zich vaak eenzamer dan mensen met een positief zelfbeeld (De Jong Gierveld, 1998). Daarnaast zijn vrouwen geneigd meer te investeren in een relatie. Vrouwen die bijgevolg open staan tegenover de affectieve behoefte van een partner, zijn eerder geneigd emotioneel eenzame gevoelens te ervaren (Dykstra & De Jong Gierveld, 2004). Vrouwen vinden bescherming tegen emotionele eenzaamheid over het algemeen in andere intieme banden dan binnen een relatie. Wanneer deze intieme banden ontbreken, kan een vrouw binnen een relatie/huwelijk gevoelens van emotionele eenzaamheid ervaren (Dykstra & De Jong Gierveld, 2004). Deze factoren verklaren binnen het huidige onderzoek wellicht het hogere niveau van emotionele eenzaamheid bij vrouwen. Wanneer er gekeken wordt naar het ervaren van sociale eenzaamheid zijn er geen verschillen gevonden tussen mannen en vrouwen. Bescherming tegen sociale eenzaamheid ligt aan het betrokken zijn in een sociaal netwerk van vrienden en kennissen (Weiss, 1975). Mannen en vrouwen gebruiken verschillende methoden ter bescherming van sociale eenzaamheid

(Dykstra & De Jong Gierveld, 2004). Voor mannen is betrokkenheid in activiteiten buitenshuis een belangrijke mediërende factor, terwijl voor vrouwen dit ligt in ouderschap (Dykstra & De Jong Gierveld, 2004). Deze factoren kunnen wellicht ook van toepassing zijn op de huidige onderzoeksgroep.

Groepsverschillen sociale eenzaamheid en emotionele eenzaamheid

Er werd verwacht dat kinderen die ouderverlies of een ouderscheiding hebben meegemaakt een hogere score laten zien op emotionele eenzaamheid, sociale eenzaamheid en somberheid dan kinderen uit een intact gezin. Hiervoor zijn er geen bewijzen gevonden. Een verklaring hiervoor kan zijn dat er binnen de verliesgroepen de participanten goed zijn opgevangen door familie, vrienden en sociale netwerken. Wat opgemerkt moet worden is dat elke vorm van eenzaamheid een persoonlijke, subjectieve ervaring is (De Jong Gierveld & Tilburg, 2006). Per individu kan een beleving van eenzaamheid anders zijn, gezien de introspectieve aard van het concept eenzaamheid. In het huidige onderzoek is de verstreken tijd sinds overlijden ouder in de verlies groep gemiddeld 18.6 jaar en is de verstreken tijd sinds scheiding in de scheidingsgroep 11.2 jaar. Het verliezen van een ouder of het meemaken van een ouderscheiding is een levensingrijpende gebeurtenis en kan leiden tot het ervaren van langdurige eenzaamheid (Guiaux, 2010). Het duurt een aantal jaren voor dit verwerkt is. Wellicht is het te lang geleden om gevoelens van eenzaamheid te ervaren.

Daarnaast werd verwacht dat mensen die op jonge leeftijd een ouder hebben verloren een hogere score op emotionele eenzaamheid, sociale eenzaamheid en somberheid zouden hebben dan mensen die op jonge leeftijd een ouderscheiding hebben meegemaakt. Ook dit kan verklaard worden aan de hand van de verstreken tijd. Het verlies van een ouder is gemiddeld langer geleden binnen deze onderzoeksgroep dan het meemaken van een ouderscheiding. Wellicht verklaart de verstreken tijd het ontbreken van ondersteuning voor deze hypothese.

Sekseverschillen per conditie

Aangaande de sekseverschillen bij de verliesgroep werd verwacht dat er een hoofdeffect aanwezig zou zijn, waarbij het overlijden van een moeder voor kinderen meer impact heeft dan het overlijden van een vader. Vanuit de resultaten ontbreekt ondersteuning hiervoor. Er is

geen verschil gevonden in het ervaren van emotionele en sociale eenzaamheid, en somberheid in het verlies van een vader of moeder. Van oudsher zijn er verschillende verwachtingspatronen ten aanzien van de verdeling van arbeid en verzorging tussen sekse (Zanden, 2000). Vader was de kostwinner en moeder bleef thuis bij de kinderen. Hierdoor kon moeder een bijzondere band opbouwen met de kinderen. Er werd een stempel gedrukt op het kind en deze zal altijd aanwezig blijven (Wubs, 2000). Tegenwoordig zijn er andere eisen die aan een vader gesteld worden. Er wordt verwacht dat ze meer betrokkenheid tonen aangaande de opvoeding en zorgzame, affectieve relaties ontwikkelen met de kinderen (Wubs, 2000). De standaarden in rolpatronen zijn wellicht verschoven en dit kan tevens verklaren dat de impact van het verlies van een moeder niet groter is dan het verlies van een vader.

Daarnaast wordt een interactie-effect verwacht waarbij het verlies van een vader tot meer negatieve effecten zal leiden voor zonen dan voor dochters en omgekeerd.

Resultaten van het huidige onderzoek ondersteunen deze hypothese eveneens niet. Met betrekking tot de uitkomstmaten emotionele eenzaamheid, sociale eenzaamheid en somberheid maakt het niet uit of de sekse van het kind en de overleden ouder al dan niet overeenkomen. Zo stelde Dowdney (2000) dat de overgebleven ouder de rol van de overleden ouder overneemt en zo tegelijkertijd de rol van moeder en vader op zich neemt. Daarnaast kan de overgebleven partner (moeder), indien deze hechtingspersoon is, het verliezen van de vader compenseren (Stroebe e.a. 2004). Dit kan wellicht het ontbreken van ondersteuning aangaande de interactie hypothese verklaren.

Conditionele sekseverschillen

In de resultatensectie is er gekeken naar de conditie (Verlies, Scheiding en Controle) en de sekse van de participant op de uitkomstmaten. Het blijkt dat er een significant interactie effect bestaat op emotionele eenzaamheid en sociale eenzaamheid. De resultaten laten zien dat vrouwen meer emotionele eenzaamheid laten zien in de scheidingsconditie dan bij de twee overige condities, terwijl mannen een lage mate van emotionele eenzaamheid rapporteren bij de scheidingsconditie. Vanuit de literatuur kan dit gedeeltelijk verklaard worden door het feit dat het verlies van een ouder definitief is. Kinderen kunnen op begrip uit de omgeving rekenen (Umberson & Chen, 1994). Een scheiding vindt bijna niemand meer bijzonder in deze tijd (Zandwijk van & Jeronimus, 2003). Wanneer er gekeken wordt naar de

CBS cijfers blijken er 16.490 huwelijksontbindingen bij gezinnen met kinderen in 2009 geweest te zijn (CBS, 2009). Dit verklaart wellicht het feit dat vrouwen emotionele eenzaamheid ervaren met betrekking tot de scheidingsconditie. Eerder genoemd is het feit dat de emotionele eenzaamheid van een vrouw verminderd wordt door het hebben van intieme contacten afgezien van een relatie/huwelijk (Dykstra & De Jong Gierveld, 2004). Wanneer deze door de gevolgen van een ouderscheiding verloren zijn kan dit een bijdrage leveren aan het ervaren van emotionele eenzaamheid in de ouderscheiding conditie. Ook blijkt een ouderscheiding voor meisjes vooral te resulteren in een toename van internaliserende problemen (VanderValk, Spruijt, DeGoede, Meeus & Maas, in press). Dit verklaart niet het feit dat mannen juist laag rapporteren op de aanwezigheid van emotionele eenzaamheid. Een dergelijke score kan zowel het gevolg zijn van adaptie als van maturatie (VanderValk, Spruijt, DeGoede, Meeus & Maas, in press).

Aangaande sociale eenzaamheid rapporteren mannen het meest bij de scheidingsconditie. Ook hier geldt dat een scheiding niet meer als bijzonder gezien wordt, het stigma van scheidingen is versoepeld (Zandwijk van & Jeronimus, 2003). Binnen het huidige onderzoek is in tien van de elf gevallen de vader de uitwonende ouder. Volgens de psychoanalytische theorie worden kinderen al op een jonge leeftijd gesocialiseerd om zich te identificeren met de ouder van hetzelfde geslacht. Wellicht verklaart dit het feit dat mannen binnen dit onderzoek een hogere mate van sociale eenzaamheid laten zien (Marks, Jun & Song, 2007). Dit wordt empirisch ondersteund met het feit dat vaders en zoons een complexe relatie laten zien waarin meer wordt opgedeeld (Marks, Jun & Song, 2007). De sociale leertheorie gaat er vanuit dat leren gebeurt aan de hand van observeren en imitatie (Hetherington, Bridges & Insabella, 1998). Door een scheiding wordt er een persoon uit de omgeving van het kind gehaald, wat van invloed is op het primaire sociale ontwikkelingsmechanisme. Deze afwezigheid van een niet-verzorgende ouder zouden nadelige gevolgen hebben door niet optimale socialisatie, verminderde ouderlijke aandacht en een gebrek aan ouderlijke (vaderlijke) controle (Hetherington, Bridges & Insabella, 1998). Daarnaast is uit meerdere onderzoeken gebleken (Amato, 2001; Simons, Lin, Gordon, Conger & Lorenz, 1999; Hetherington, 1999) dat een scheiding voor zonen nadelige gevolgen zouden opleveren in onder andere het domein sociale relaties. Bovenstaande argumentatie verklaart wellicht de hoge mate van sociale eenzaamheid bij de mannen in het huidige onderzoek. Vrouwen rapporteren juist een lagere mate van sociale eenzaamheid, ook

in de ouderscheiding conditie. Vanuit de literatuur kan dit wellicht verklaard worden door de fase waar de omgeving zich in bevind. Wanneer de omgeving van vrienden en kennissen iets soortgelijks heeft meegemaakt kan dit sociale steun bieden en de sociale eenzaamheid af laten nemen (Boelen & Spuij, 2008). Daarnaast hebben vrouwen het voordeel dat deze vaak bij de moeder blijven wonen en er geen identificatie interferentie optreedt (Marks, Jun & Song, 2007).

Beperkingen

Wat benoemd moet worden binnen het huidige onderzoek zijn de beperkingen. Er kan op basis van deze gegevens geen definitieve interpretatie gegeven worden. Er is een relatief kleine onderzoeksgroep gebruikt, waardoor de power te laag was. Hierdoor is de kans kleiner om verschillen die aanwezig zijn binnen de onderzoeksgroep, te detecteren. Door te weinig respons met betrekking tot de scheidingsgroep is het onmogelijk geweest een vergelijking uit te voeren. Daarnaast is er sprake van een cross-sectioneel design en een retrospectief onderzoek en dit kan invloed hebben op de metingen en de interpretaties van de resultaten. Beïnvloeding kan voortkomen uit het feit dat er om subjectieve belevingen gevraagd wordt, waar participanten zich niet of nog niet van bewust zijn, waardoor mogelijk sociaal wenselijk geantwoord kan zijn. In vervolgonderzoek dient men rekening te houden met de bovenstaande beperkingen. In een vervolgstudie is het van belang om een longitudinaal onderzoek uit te voeren. In tegenstelling tot cross-sectioneel onderzoek waarbij verschillende variabelen op één moment worden gemeten, is het met een longitudinaal vergelijkingsonderzoek mogelijk om conclusies te trekken.

. Vanuit het huidige onderzoek blijkt dat situatie (ouderverlies/ouderscheiding) en sekse participant een rol spelen in het al dan niet ervaren van een bepaalde mate van sociale eenzaamheid en/of emotionele eenzaamheid. Van belang is nader te onderzoeken welke factoren (situatie- en sekseafhankelijk) een rol spelen bij het ontstaan van deze gevoelens.

Literatuurlijst

- Agid, O., Shapira, B., Zislin, J., Ritsner, M., Hani, B., Murad, H., Troudart, T., Bloch, M., Heresco-Levy, U. & Lerer, B. (1999). Environment and vulnerability to major psychiatric illness: a case control study of early parental loss in major depression, bipolar disorder and schizophrenia. *Molecular Psychiatry*, 4, 163-172.
- Amato, P.R. & Gilbreth, J.G. (1999). Nonresident fathers and children's well-being: A meta analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 557-573.
- Amato, P. R. & Keith, B. (1991). Parental divorce and adult well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 43-58.
- Amato, P.R. (2001). Children of divorce in the 1990's: An update of the Amato and Keith (1991) Meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Boelen, P. & Spuij, M. (2008), Negative cognitions in loss-related emotional distress in adolescent girls: A Preliminary Study. *Journal of Loss and Trauma*, 13, 441-449.
- Bowlby, J. (1969) *Attachment and loss: Volume 1. Attachment*, New York: Basic Books
- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds: An etiology and psychopathology in the light of attachment theory. *British Journal of Psychiatry*, 130, 201-210
- CBS (2009). Samen leven. Nieuwe feiten over relaties en gezinnen. Voorburg/Heerlen: CBS.
- Cerel, J., Fristad, M.A., Verducci, J., Weller, R.A. & Weller, E.B., (2006). Childhood Bereavement: Psychopathology in the 2 Years Postparental Death. *American Academic Child Adolescence. Psychiatry*, 45:6
- Clark, D. C., Pynoos, R. S., & Goebel, A. E. (1996). Mechanisms and processes of adolescent bereavement. In R. J. Haggerty (Ed.), *Stress, risk, and resilience in children & adolescents: Processes, mechanisms & interventions* (pp. 100-146). New York: Cambridge University.
- Crook, T. & Elliot, J. (1980). Parental death during childhood and adult depression: A critical review of the literature. *Psychological Bulletin*, 87, 252-259.
- Dowdney, L. (2000). Childhood bereavement following parental death. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 41:819Y830
- Dowdney, L. (2008). Children bereaved by parent or sibling death. *Psychiatry*, 7, 270-275.

- Dykstra, A.P. & Jong Gierveld J. de (2004). Gender and marital-history differences in emotional and social loneliness among dutch older adults *Canadian Journal on Aging* 23.2 141-155
- Edelman, H. (1994). *Motherless daughters: The legacy of loss*. New York: Dell.
- Fokkema, T. & Jong Gierveld, J., de (2003). Praktijk en wetenschap bundelen de krachten; eenzaamheidsinterventies onder ouderen. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 5, 3, 54-59.
- Furstenberg, F.F., & Cherlin, A.J. (1991). *Divided families: What happens to children when parents part?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goodwin, C.J. (2007). *Scientific Thinking in Psychology: Research in Psychology, methods and design*. Carolina: Wiley.
- Guiaux M. (2010). *Social adjustment to widowhood: changes in personal relationships and loneliness before and after partner loss* (PhD Dissertation). Amsterdam: Vrije Universiteit
- Lubin, B. (1967). *Depression Adjective Check List: Manual*. San Diego: Educational and Industrial Testing
- Hetherington, E.M. (1999). Should we stay together for the sake of the children? In E.M. Hetherington (Ed.), *Coping with divorce, single parenting, and remarriage. A risk and resiliency perspective* (pp. 67-78). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hetherington, E.M., Bridges, M.I. & Insabella, G.M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist*, 53, 167-184.
- Hurre, T., Junkkari, H. & Aro, H. (2006). Long-term psychosocial effects of parental divorce: a follow-up study from adolescence to adulthood. *Neuroscience*, 256 (4), 256-263
- Jong Gierveld de, J. (1998). A review of loneliness: Concept and definitions, determinants and consequences. *Reviews in Clinical Gerontology*, 8, 73-80.
- Jong Gierveld, J., de, Tilburg, T., van (2007). Uitwerking en definitie van het begrip eenzaamheid. In: Tilburg T van, Jong Gierveld J de, (Red). *Zicht op eenzaamheid: achtergronden, oorzaken en aanpak*. Assen: Van Gorcum: 7-14.
- Jong Gierveld, J., de (1989). Program Overview: Personal relationships, social support and

- loneliness. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6, 197-221.
- Jong Gierveld, J., de & F. Kamphuis (1985). The development of a Rasch-type loneliness scale. *Applied Psychological Measurement*, 9, 3, 289-299
- Jong Gierveld, j., de, Tilburg, T. van & P. A. Dykstra (2006), Loneliness and social isolation. In A. Vangelisti & D. Perlman (Eds), *Cambridge Handbook of Personal Relationships* (pp. 485-500). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jong Gierveld, J., de & Tilburg, T., van (1987). Het meten van persoonlijke ervaringen en gevoelens in vragenlijst-onderzoek; een studie naar het functioneren van de eenzaamheidsschaal in verschillende onderzoeken. In: J. de Jong Gierveld & J. van der Zouwen (red.), *De vragenlijst in sociaal onderzoek; een confrontatie van een onderzoekspraktijk en methodologie*, (67-83). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Lenhardt, A.M.& McCourt, B. (2000). Adolescent unresolved grief in response to the death of mother. *Professional School of Counseling*, 3, 189- 197.
- Luecken, L.J. (2008). *Long-term consequences of parental death in childhood: Psychological and physiological manifestations*. In M. Stroebe, R.O. Hansson, H. Schut, & W. Stroebe (Eds). *Handbook of Bereavement Research and Practice: 21st Century Perspectives*. American Psychological Association Press.
- Mack, K.Y. (2001). Childhood family disruptions and adult well-being: The differential effects of divorce and parental death. *Death studies*, 25, 419-443.
- Maier, E.H. & Lachman, M.E., (2000). Consequences of early parental loss and separation for health and well-being in midlife. *International Journal of Behavioral Development* 24 (2), 183-189
- Marks, N.F., Jun, H., & Song, J. (2007). Death of parents and adult psychological and physical well-being: A prospective U.S. national study. *Journal of Family Issues*, 28, 1611-1638.
- Meshot, C. M., & Leitner, L. M. (1993). Death threat, parental loss, and interpersonal style: A personal construct investigation. *Death Studies*, 17(4), 319-332.
- Raveis, V.H., Siegel, K., & Karus, D. (1999). Children's psychological distress following the death of a parent. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 165-180.
- Rooijen, L. van & Arrindell, W.A (1985). *Depressiegevoelens bij psychiatrische patiënten en hun partners: validiteit van de VROPSOM*. (Onderzoeksmemorandum RM- PS 85 20) Amsterdam: Vrije Universiteit.

- Rooijen, van, L. (1986). Depressiegevoelens bij de gewone bevolking. *Gezondheid & Samenleving*, 7, 115-124.
- Routasalo, P. & Pitkala, K.H., (2003). Loneliness among older people. *Clinical Gerontology*, 13, 3003-311
- Simons, R. L., Lin, K., Gordon, L.C., Conger, R.D. & Lorenz , F.O. (1999). “Explaining the higher incidence of adjustment problems among children of divorce compared to those in two-parent families”. *Journal of Marriage and Family*, 61, 1020-1033.
- Stroebe, M., Hansson, R.O., Stroebe, W. & Schut, H. (Eds.; 2004). *Handbook of bereavement research: Consequences, coping and care*. Washington: American Psychological Association.
- Spruijt, A.P. & Iedema, J. (1998). Well-being of youngsters of divorce without contact with nonresident parents in The Netherlands. *Journal of Comparative Family Studies*, 29, 517-527.
- Umberson, D. (2003). *Death of a parent: Transition into a new adult identity*. Cambridge University Press.
- Umberson, D. & Chen, M.D. (1994). Effects of a parent’s death on adult children: Relationship salience and reaction to loss. *American Sociological Review*, 59 (1), 152-168.
- Valk, I.E. van der, Spruijt, A.P., De Goede, M.P.M., Maas, C.J.M. & Meeus, W.H.J. (2005). Family structure and problem behavior of adolescents and young adults: A growth curve study. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 533-546.
- VanderValk, I., Spruijt, E., DeGoede, M., Meeus, W., & Maas, C. (in druk). Marital status, marital process, and parental resources in predicting adolescents’ emotional adjustment: A multilevel analysis. *Journal of Family Issues*, **Manuscript aangeboden voor publicatie**
- Valk, I. E. van der & Spruijt, A.P. (2004). De gevolgen van echtscheiding voor kinderen. In A. Vyt, M.A.G. van Aken, J.D. Bosch, R.J. van der Gaag & A.J.J.M. Ruijsenaars (Eds.), *Jaarboek Ontwikkelingspsychologie, Orthopedagogiek & Kinderpsychiatrie 6* (pp. 324-343). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Wallerstein, J.S., Lewis, J., & Blakeslee, S. (2000). *The unexpected legacy of divorce: A 25 year landmark study*. New York: Hyperion.

- Weiss, R.S. (1975). *Eenzaamheid: De ervaring van emotionele en sociale isolatie*. Boston, MA: The MIT Press
- Wubs, J. (2000). Vaders gezin, moeders verantwoordelijkheid. *Pedagogiek*, 20, 65-70.
- Zandwijk van M. & Jeronimus J. (2003). Scheiding voor kind erger dan overlijden van ouder.
Publicatiedatum: 07-07-2003
- Zanden, J.L. van (2000). Surveying Two Centuries of Dutch Growth, 1807-1995: (dis)equilibrium growth regimes in international perspective. In B., van Ark (Ed.), *Productivity, Technology and Economic Growth* (pp. 67-90). Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Zuckerman, M. & Lubin, B. (1965). *Manual for the multiple affect adjective checklist*. San Diego, CA: Educational and Industrial Testing Service. 24 p.
- Zuthem, C. (2003). "Te klein voor groot verdriet". *Tubantia*.

Bijlage

- Introductie I
- Algemene vragenlijst II
- De Jong Gierveld eenzaamheidsvragenlijst III
- De Nederlandse vertaling van de Depression Adjective Checklist IV

Bijlage I introductie

Universiteit Utrecht

Beste deelnemer,

Welkom bij dit onderzoek naar psychische lange termijn effecten van het ervaren van vroeg ouderverlies of een ouderscheiding op jonge leeftijd. Ik stel uw interesse in het onderzoek zeer op prijs.

Het meemaken van één van deze verlieservaringen komt vaker voor dan men wil geloven. In beide vormen staat verlies centraal en verandert de veilige omgeving van het kind. Dit heeft invloed op de leefomgeving van het kind. In dit onderzoek wordt er gekeken naar de effecten van deze verlieservaringen op later leeftijd. Dit doe ik door middel van een vragenlijstonderzoek.

Mogelijk biedt dit onderzoek op termijn aanknopingspunten voor een behandeling voor mensen die psychische problemen ervaren na deze verlies ervaringen.

Zoals u weet, wordt dit onderzoek uitgevoerd door een studente Psychologie van de Universiteit Utrecht. In dit onderzoek worden verschillende deelvragen beantwoord die psychische problemen op verschillende wijze belichten. Door de verschillende invalshoeken zal u een drietal korte vragenlijsten worden voorgelegd die elk over een ander onderwerp gaan. Het invullen van alle vragen lijsten duurt ongeveer 25 minuten. Sommige mensen zullen hier uiteraard iets korter over doen, anderen wellicht iets langer.

Deelname aan het onderzoek is vanzelfsprekend geheel vrijwillig. Hoewel ik natuurlijk het liefst willen dat u alle vragen beantwoordt, kunt u te allen tijde zonder opgave van redenen stoppen. Ook als u nu toestemming geeft voor deelname, kunt u zich op een later tijdstip terugtrekken. Als u hiertoe besluit, heeft dit verder geen gevolgen voor u.

Alle informatie die u mij tijdens het onderzoek geeft, zal vertrouwelijk worden behandeld. Alleen ondergetekenden hebben toegang tot deze gegevens. Mocht u uw e-mailadres opgeven aan het einde van de vragenlijsten om op de hoogte gebracht te worden van de resultaten van het onderzoek, dan wordt dit adres apart bewaard. Bij publicaties of presentaties over de resultaten van het onderzoek zal uw naam niet worden genoemd. Uw anonimiteit is hiermee gewaarborgd.

Er zijn geen foute antwoorden op de vragen. Probeer de vragen ook zo veel mogelijk te beantwoorden zoals u het ziet, voelt of denkt. Uw eerste antwoord is vaak het beste. Wanneer u zich toch bedenkt, is het mogelijk uw antwoord te veranderen. Bij alle vragen kunt u slechts één antwoord aanvinken. Misschien heeft u opmerkingen of vragen naar aanleiding van een van de vragenlijsten. Deze kunt u aan het einde van het onderzoek noteren. U kunt hier alles kwijt wat u wilt zeggen.

Een aantal vragen gaan over de verlieservaringen. Misschien is het af en toe moeilijk om deze vragen in te vullen. Voor het onderzoek zou het echter fijn zijn als u de verschillende vragenlijsten volledig invult. Als het even te veel is, kunt u altijd even stoppen en later weer verder gaan.

Heeft u nog vragen of opmerkingen over het onderzoek, dan kunt u mij altijd bereiken via verliesonderzoek@gmail.com. Alle reacties worden serieus behandeld en meegenomen in het onderzoek.

Alvast heel hartelijk bedankt voor uw medewerking,
Corina Akkermans

Bijlage II Algemene vragenlijst

Algemene vragen

1. Wat is uw geslacht?

- Man
- Vrouw

2. Wat is uw leeftijd?

3. Wat is uw nationaliteit?

- Nederlands
- Anders, namelijk

4. Wat is uw burgerlijke staat?

- Alleenstaand
- Samenwonend
- Gehuwd
- Gescheiden
- Verweduwd

5. Wat is uw hoogste (afgemaakte) opleiding?

- Geen
- Mbo
- Hbo
- Wo
- Anders, namelijk

6. Hoeveel kinderen heeft u?

- Geen
- Aantal zonen
- Aantal dochters

7. Hoeveel broers en / of zussen heeft u?

- Geen
- Aantal broers
- Aantal zussen

8. Uit wat voor gezin komt u?

- Ouderverlies ervaren (Ga verder met vraag 9)
- Scheiding meegemaakt (Ga verder met vraag 27)
- Intact gezin (Ga verder met vraag 27)

9. Leeft u vader nog?

- Ja (ga verder met vraag 16)
- Nee

10. Hoe oud (in jaren) was u toen uw vader stierf?

11. Wat was de leeftijd (in jaren) van uw vader toen hij stierf?

12. Wat was de doodsoorzaak?

- Natuurlijke dood (ziekte, hartinfarct, ouderdom, etc.)

- Ongeval
- Zelfmoord
- Moord
- Euthanasie

13. In hoeverre was het overlijden onverwachts?

- Geheel niet
- Een beetje
- Tamelijk veel
- Heel erg
- Zeer

14. Hoe goed was de band met uw vader, vlak voor het overlijden?

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk
- Vrij goed
- Heel goed
- Niet van toepassing

15. Hoe goed was de band met uw moeder, vlak voor het overlijden van uw vader?

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk
- Vrij goed
- Heel goed
- Niet van toepassing

16. Leeft uw moeder nog?

- Ja
- Nee

17. Hoe oud was u toen uw moeder stierf?

18. Wat was de leeftijd van uw moeder toen ze stierf?

19. Wat was de doodsoorzaak?

- Natuurlijke dood (ziekte, hartinfarct, ouderdom, etc.)
- Ongeval
- Zelfmoord
- Moord
- Euthanasie

20. In hoeverre was het overlijden onverwachts?

- Geheel niet
- Een beetje
- Tamelijk veel
- Heel erg
- Zeer

21. Hoe goed was de band met uw moeder, vlak voor het overlijden?

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk

- Vrij goed
- Heel goed
- Niet van toepassing

22. Hoe goed was de band met uw vader, vlak voor het overlijden van uw moeder?

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk
- Vrij goed
- Heel goed
- Niet van toepassing

De volgende vragen zijn alleen van toepassing wanneer u 1 ouder verloren heeft.

23. Heeft u 1 ouder verloren?

- Ja
- Nee

24. Is uw overgebleven ouder een nieuwe relatie aangegaan?

- Ja
- Nee

25. Hoe lang (in maanden) na het overlijden is uw overgebleven ouder een nieuwe relatie aangegaan?

26. Hoe is / was uw band met de nieuwe partner van uw overgebleven ouder?

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk
- Vrij goed
- Heel goed

Nu volgen er enkele vragen die betrekking hebben over de band met uw ouders tijdens de kindertijd (5-12 jaar) en adolescentie (13-20).

27a. Hoe was de band met uw moeder over het geheel genomen tijdens uw kindertijd

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk
- Vrij goed
- Heel goed

27b. Hoe was de band met uw moeder over het geheel genomen tijdens uw adolescentie

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk
- Vrij goed
- Heel goed

28a. Hoe was de band met uw vader over het geheel genomen tijdens uw kindertijd

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk

- Vrij goed
- Heel goed

28b. Hoe was de band met uw vader over het geheel genomen tijdens uw adolescentie

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk
- Vrij goed
- Heel goed

*stopt vragenlijst intact gezin

29. Hoe oud (in jaren) was u toen u ouders uit elkaar zijn gegaan?

30. Wat is de oorzaak van deze scheiding geweest volgens u?

- Ruzie
- hielden niet mee van elkaar
- moeder vreemd gegaan
- vader vreemd gegaan
- andere problemen

31. Bij welke ouder bent u blijven/gaan wonen?

- Vader
- Moeder

32. Bent u in de contact gebleven met de uitwonende ouder?

- Ja, dagelijks
- Ja, wekelijks
- Ja, maandelijks
- Ja, jaarlijks
- Nee

33. Is uw vader een nieuwe relatie aangegaan?

- Ja
- Nee (Ga verder met vraag 36)

34. Hoe lang (in maanden) na de scheiding is uw vader een nieuwe relatie aangegaan?

35. Hoe is / was uw band met deze nieuwe partner van uw vader?

- Heel slecht
- Vrij slecht
- Redelijk
- Vrij goed
- Heel goed

36. Is uw moeder een nieuwe relatie aangegaan?

- Ja
- Nee (Einde vragenlijst)

37. Hoe lang (in maanden) na de scheiding is uw moeder een nieuwe relatie aangegaan?

38. Hoe is/was uw band met de nieuwe partner van uw moeder?

Heel slecht

Vrij slecht

Redelijk

Vrij goed

Heel goed

Bijlage III De Jong Gierveld eenzaamheidsvragenlijst

Er volgen nu enkele uitspraken. Deze uitspraken zijn opgetekend uit de mond van een groot aantal mensen met wie eerder uitgebreid over hun situatie gesproken is. Wil je van elk van de volgende uitspraken aangeven in hoeverre die op jou, zoals je de laatste tijd bent, van toepassing is? Omcirkel het antwoord dat op jou van toepassing is.

Een voorbeeld bij de uitspraak: "Ik voel dat ik met nogal veel mensen goed kan opschieten". Stel, je herkent deze gevoelens ook precies zo bij jezelf, dan omcirkel je het antwoord Ja! op de volgende manier:

Ik voel dat ik met nogal veel mensen goed kan opschieten	☒ Ja!	☐ Ja	☐ Min-of-meer	☐ Nee	☐ Nee!
---	---	---------------------------------	--	----------------------------------	-----------------------------------

	☒ Ja!	☐ Ja	☐ Min-of-meer	☐ Nee	☐ Nee!
1. Er is altijd wel iemand in mijn omgeving bij wie ik met mijn dagelijkse probleempjes terecht kan	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
2. Ik mis een echt goede vriend(in)	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
3. Ik ervaar een leegte om me heen	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
4. Ik voel me eenzaam, ook als ik onder mensen ben (EE Tubingen onderzoek)	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
5. Er zijn genoeg mensen op wie ik in geval van narigheid kan terugvallen	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
6. Ik mis gezelligheid om me heen	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
7. Ik heb een leuke vriendenkring (SE Tubingen onderzoek)	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
8. Ik voel me vaak eenzaam (EE Tubingen onderzoek)	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
9. Ik heb vrienden en kennissen met wie ik graag samen ben (SE Tubingen onderzoek)	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
10. Wanneer ik daar behoefte aan heb kan ik altijd bij mijn vrienden terecht	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
11. Vaak voel ik me in de steek gelaten	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
12. Er zijn voldoende mensen met wie ik me nauw verbonden voel	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
13. Ik vind mijn kring van kennissen te beperkt	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!
14. Ik heb veel mensen op wie ik volledig kan vertrouwen	Ja!	Ja	Min-of-meer	Nee	Nee!

15. Ik mis mensen om me heen

Ja!

Ja

Min-of-meer

Nee

Nee!

Bijlage IV De Nederlandse vertaling van de Depression Adjective Checklist

Hieronder vindt u woorden die verschillende soorten stemmingen en gevoelens weergeven. Sommige woorden klinken misschien hetzelfde, maar het is gewenst dat u alle woorden aanstreept die uw gevoelens van de afgelopen week beschrijven. Werk vlug en kruis alle woorden aan die beschrijven hoe u zich de afgelopen week in het algemeen (dat wil zeggen, meestal) voelde.

1	☐	Moedeloos	18	☐	Enthousiast
2	☐	Gezond	19	☐	Akelig
3	☐	Verdrietig	20	☐	Smartelijk
4	☐	Gekweld	21	☐	Vurig
5	☐	Verlaten	22	☐	Uitgeput
6	☐	Fijn	23	☐	Troosteloos
7	☐	Alleen	24	☐	Ellendig
8	☐	Somber	25	☐	Vrolijk
9	☐	Neerslachtig	26	☐	Saai
10	☐	Levenslustig	27	☐	Droefgeestig
11	☐	Zwaarmoedig	28	☐	Belangstellend
12	☐	Mislukt	29	☐	Ongewenst
13	☐	Blij	30	☐	Gruwelijk
14	☐	Wanhopig	31	☐	Compleet
15	☐	Gezonken	32	☐	In de verdrukking
16	☐	Optimistisch	33	☐	Levenloos
17	☐	Opgewekt	34	☐	Heerlijk

